

JUUDID EESTIS

Andmeid juutide asumise kohta Eesti territooriumile on napilt. Üksikuid teateid juutidest Eestis leidub arhiivides küll juba XIV sajandil (1333. aastal), kuid need olid üksikjuhud, mida ei saa vaadelda juutide püeiasustuse tekkena siinmail. Esmakordselt mainitakse juudi kogudust Tallinnas 1795. aastal, kuid see toimus lühiajaliselt. Juutide asumine Eestisse algas tegelikult XIX sajandil. 1820. aastal oli Eestisse asunud 36 juuti. 1840.-50. aastail see protsess elavnes. Õiguse asuda elama Eestisse (Eesti Vabariigi 1920. a. piirides) said juudid 1865. aastal tsaar Aleksander II poolt väljaantud seaduse põhjal: Eestisse võisid asuda kantonistid, nn. Nikolai sõdurid, I gildi kaupmehed ja käsitöölised. Just need juudid asutasid esimesi kogudusi Eestis, millest suurim töötas Tallinnas aastail 1830-1941. Suur Sünagoog Tallinnas valmis 1883. aastal (end. Maakri tänavas) ja hävis 1944. aastal. Pärast seda sünagoogi Tallinnas enam pole (toimib ainult palvemaja). Tuleb mainida, et enne Eesti Vabariigi loomist olid juutide õigused tunduvalt kitsendatud: esines piiranguid kinnisvara omandamisel, kutsevalikul, isegi liikumisvabaduses ja muid raskusi. Vaatamata kõigele läks juutidel tänu erakordsele töökusele ometi korda luua endale enam-vähem kindlustatud eksistents. Tolleaegse juudi rahvastiku enamus kuulus väikekaupmeeste ja käsitöölise sotsiaalsesse kihti. Juutide kultuurielu ei olnud eriti elav. Kultuuri viljelemiseks tegid väga palju Tartu Ülikooli juudi üliõpilased.

Esile tuleb tõsta üliõpilasseltsi "Akademischer Verein" (Akadeemiline Selts) osa. Selts loodi 1884. aastal (likvideeriti 1940. aastal). Juudi üliõpilaskond oligi see, kes osales ka juudi koolide loomisel. Nii asutati 1880. aastal Tallinna juudi koguduse juurde piiratud ainete arvuga algkool.

Eesti Vabariigi loomisega 1918 algas uus etapp Eesti juutide elus. Juudid võtsid osa ka Eesti Vabadussõjast - 110 oli mobiliseeritud ja 68 juuti läks vabatahtlikult. Oma olemasolu esimestest päevadest peale suhtus Eesti Vabariik lojaalselt kõikidesse rahvustesse, kes tema territooriumil elasid. Valitsus otsis teid rahvusliku vaenu ja eraldatuse ületamiseks. Sel taustal toimus juudi kogukonna poliitilise ja kultuurilise aktiivsuse jõuline kasv. 11.-16. mail 1919. aastal peeti juudi koguduste I kongress Eestis, kus arutati juudi rahvusliku elu probleeme uutes tingimustes. Juba siin tekkis kultuuriomavalitsuse idee ja mõte luua Tallinnas juudi gümnaasium. Algas ka juudi seltside ning ühingute aktiivne asutamine. Nendest olid suurimad: H.N. Bjaliku nim. Kirjanduslik-dramaatiline Selts Tallinnas (vanim Eestis, asutatud 1918. a.), "Achdus" Pärnus (1919. a.). Seltse ja ringe loodi ka Viljandis, Narvas ja mujal. 1920. aastal loodi juudi spordiselts "Makkabi", mille tegevus spordi arendamisel juutide seas oli väljapaistev. Aktiivselt võeti osa Eestis ja mujal korraldatud spordivõistlustest. Sara Teitelbaum tuli 17 korda Eesti meistriks ja püstitas 28 rekordit. Juutide kultuurielus mängisid aga erilist rolli H.N. Bjaliku nim. selts Tallinnas, selts "Liht" Tallinnas ja "Achdus" Pärnus. Tartus loodi ka üliõpilasorganisatsioonid.

1930. aastatel õppis Tartu Ülikoolis 96 juuti (sh. õigusteaduskonnas 44 ja arstiteaduskonnas 18). 1934. aastal asutati filosoofia teaduskonnas "Juudi teaduse õppetool". Kokku oli Tartus viis üliõpilasorganisatsiooni: juba mainitud "Akadeemiline Selts", naisüliõpilasselts "Hazfiro" ja korporatsioonid "Limuvia" ning "Hasmonea", samuti "Juudi üliõpilaste kassa". Kõigil neil olid raamatukogud ja nad etendasid suurt osa juutide kultuuri- ning seltskonnaelus. Asutati ka juudi poliitilised organisatsioonid. Noorte seas etendasid tähtsat osa sionistlikud noorteorganisatsioonid: "Hašomer Hazair" ja "Beitar". Paljud noored sõitsid Palestiinasse juudi riiki looma. Iisraeli kuulsate kibbutside "Kfar Blum" ja "Ein Gev" asutajate hulgas on ka Eesti juute.

1919. aastal loodi Tallinna koguduse juures juudi algkool, mille esimene lend lõpetas 1923. aastal. Lastevanemate palvel avati 1923. aasta septembris gümnaasiumi esimene (VII) ja 1924. aasta jaanuaris teine (VIII) klass.

Sellega oli Tallinna Juudi Gümnaasium loodud (esimesel aastal õppis siin 223 õpilast). 1924. aastal lõpetati uue koolihoone ehitamine Karu t. 16. See ilus hoone ehitati juudi väikesearvulise kogukonna liikmetelt kogutud rahadega ja võlgu (1941. a. alates koolihoone enam juudi kogudusele ei kuulu). Kuni 1940. aastani mängis gümnaasium väga suurt osa Tallinna ja kogu Eesti juutide kultuurielus: siin tegutses spordiselts "Makkabi", kuulati loenguid, korraldati koosviibimisi, õhtuid ja balle, tehti teatrit, lauldi, tantsiti jne. Gümnaasiumi direktoriks oli alates 1925. aastast kuni selle likvideerimiseni 1941. aastal Samuel Gurin.

Varsti täitus ka juutide unistus kultuurivalitsuse saamise kohta. Nimelt võttis Eesti Vabariigi valitsus 12. veebruaril 1925 vastu seaduse vähemusrahvuste kultuurivalitsuse kohta.

See seadus oli Eesti Vabariigi rahvuspoliitika loogiline jätk. Juudi avalikkus hakkas kohe energiliselt ette Valmistama kultuurivalitsuse taotlemist, millest teatati ka valitsusele. Esitati statistilisi andmeid Eesti kodanikest juutide kohta - neid oli 3045 inimest. Seega said juudid õiguse vähemusrahvuse staatusele ja kultuurivalitsusele (nõutav oli vähemalt 3000). 1926. aastal viidi läbi Juudi Kultuurinõukogu valimised, mille esimene istungjärg kuulutaski välja juudi kultuurivalitsuse Eestis. Omavalitsuse täidesaatev organ oli Juudi Kultuurivalitsus, mille eesotsas seisis kuni selle likvideerimiseni Grigori Aisenstadt (ta represseeriti 1949. aastal).

Vähemusrahvuste kultuurivalitsus on erandlik nähtus Euroopa kultuuriloos. Sellepärast äratas juudi kultuurivalitsus Eestis suurt tähelepanu maailma juutluse seas. Juudi ülemaailmse organisatsioon andis sel puhul Eesti valitsusele üle tänu-sertifikaadi. 1936. aastal tähistati Tallinnas pidulikult kultuurivalitsuse 10. aastapäeva. Juudi Kultuurivalitsus tegutses aktiivselt. Loodi kultuurhoolekogud Tartus, Valgas, Narvas, Pärnus, Võrus, Rakveres ja Viljandis. Tegutses kolm kooli: gümnaasium Tallinnas, keskkool Tartus ja algkool Valgas. 1930. aastatel õppis juudi koolides 352 õpilast ehk 55 % kooliealistest lastest. Linnades, kus juudi laste arv oli väike, korraldasid juudi lastele juudi keele ja ajaloo õpetamist kohalikud kultuurhoolekogud. Juudi lasteaiad olid asutatud Tallinnas, Valgas, Narvas. Raamatukogud olid Tallinnas, Tartus, Narvas ja Pärnus. Eesti juutidel oli ainult kaks sünagoogi (Tallinnas ja Tartus) ning kolm palvemaja (Valgas, Pärnus ja Viljandis). 1934. aastal elas Eestis 4381 juuti (0,4 % Eesti rahvastikust). Juudid asusid peamiselt Tallinnas (2203 inimest), Tartus (920), Valgas (262), Pärnus (248),

Narvas (188) ja Viljandis (121). Rahvamajanduses tegutses 1688 juuti: kaubanduses 31 %, teenistujaid oli 24 %, käsitöölisi - 14,5 % ja töölisi - 14 %. Oli tolle aja kohta ka päris suuri juudi ettevõtteid, näiteks nahavabrik "Uzvenski ja pojad" Tartus, Ginovkerite kompvektivabrik Tallinnas, karusnahatööstuses Ratner ja Hoff, metsaülestöötamisel Seinid, Judeikinid jt. Oli loodud ka Juudi Kaupmeeste ja Töösturite Selts. Tallinnas ja Tartus tegutsesid juudi kooperatiivpangad. Suhteliselt väike oli vabakutseliste osakaal, mis moodustas ainult 9,5 % hõivatud juutidest. Nende seas domineerisid arstid, keda oli rohkem kui 80 (eksisteeris ka Juudi Arstide Selts), farmatseute oli 16, veterinaare 4. Üldse omasid kõrgemat haridust 11 %, keskharidust 37 % ja algharidust 33 % juutidest; 18 % oli ainult nn kodune haridus. Väikesearvuline juudi kogukond Eestis asutas ka oma hoolekandeorganid. Sellega tegeles Tallinnas Tallinna Juudi Heategev Selts sünagoogi juures. Tallinna rabi oli tol ajal dr. Gomer (1941. a. saksa oku-patsiooni ajal mõnitati teda julmalt ning rabi mõrvamise paik pole teada). Tartus töötas Juudi Abiandmise Ühing. Hoolekanne oli loodud ka Narvas, Valgas ja Pärnus.

Väikese juudi kogukonna rahuliku ja aktiivse elu katkestas järsult Eesti okupeerimine 1940. aastal Nõukogude Liidu poolt. Kultuuroromavalitsus koos koigi institutsioonidega likvideeriti juulis 1940. Sama aasta juulis-augustis suleti kõik organisatsioonid, ühingud, seltsid, korporatsioonid. Suur hulk juute represseeriti 14. juunil 1941. Pärast Eesti okupeerimist Saksa vägede poolt 1941. aastal mõrvati kõik juudid, kes ei põgenenud Nõukogude Liitu (1942. a. oli Eesti territoorium kuulutatud juba "Judenfreiks").

Pärast sõda Eestis juudi kultuurielu taassündi ei toimunud. See oli kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse väärastunud rahvuspoliitika paratamatu tulemus. Sügav vaen sionismi vastu ja samal ajal kõige juudiliku samastamine sionismiga tegid juutide jaoks oma kultuuri viljelemise võimatuks kogu Nõukogude Liidus. Rahvuslik mälu kustutus. Eestis kasvas üles põlvkond (mujal Nõukogude Liidus mitu põlvkonda), kes ei tunne oma emakeelt, oma rahva ajalugu, religiooni, kirjandust jm. Sellepärast on 1988. aastal Eestis loodud Juudi Kultuuri Seltsi püüdluseks taastada oma rahva mälu, tuua juudid tagasi oma rahvusliku kultuuri lätetele.

Eugenia Gurin-Loov